

ENCIKLOPEDIJA I ETIMOLOGIJA

RADOSLAV KATIČIĆ

(HAZU, Zagreb)

SAŽETAK. Iako se na prvi pogled čini da između enciklopedije i etimologije nema bliže veze, autor na primjerima iz *Opće enciklopedije* Leksikografskog zavoda i osobito iz opsežne knjige *Riječi* Tomislava Ladana pokazuje kako moderna etimologija mora vrlo pažljivo razmatrati i značenje riječi.

Naslov ovoga referata možda će koga i iznenaditi. Između enciklopedije i etimologije nije lako na prvi pogled uočiti kakvu bližu vezu. To je stoga tako što smo na temelju iskustva, više od stoljetnoga, naviknuli da etimologiju zamišljamo kao precizno bavljenje podrijetlom i postankom riječi u njihovim glasovnim likovima s tek najnužnijim podatcima o njihovom značenju i povijesti njihove porabe. No u posljednjim se desetljećima sve jasnije pokazuje da etimologija, hoće li doista biti punovrijedna, mora vrlo pažljivo razmatrati značenja riječi, da uz fonetsku ima i semantičku dimenziju, da mora uzeti u obzir i povijest riječi i da baš na tim područjima valja mnogo toga nadoknaditi kako bi etimologija valjano spoznavala ono što spoznati može. Enciklopedija, naprotiv, već je po svojoj osnovnoj naravi sva usredotočena na sadržaje. Prikazuje ih što je moguće sažetije i suvislije. Po tome je ona sušta suprotnost etimologiji kako smo se naviknuli zamišljati je. No ti se sadržaji u enciklopedijama onako suvislo i sažeto obrađuju po natuknicama. A natuknice su riječi. Upravo ono dakle čime se bavi etimologija. A pri obrađivanju natuknice, ako nije vlastito ime, valja nešto reći i o njezinu podrijetlu. I eto etimologije! Enciklopedija i etimologija mnogo su dakle bliže jedna drugoj nego bi se u prvi mah reklo.

Moderne enciklopedije idu, međutim, u tome još i dalje. Tako *Opća enciklopedija* Leksikografskog zavoda ne samo što npr. u obradbi natuknice *tundra* odmah u zagradi objašnjava: »rus., prema fin. *tunturi*: ravnica bez drveća«, pa onda počinje tumačenje sadržaja: »ravnice i valoviti tereni evraz. i amer. arktičkog područja, kojima u vegetacijskom pogledu gl. obilježje daju mahovine i lišajji«. I još mnogo više od toga, dakako. Obradba natuknice tako ima svoju etimološku dimenziju, i to vrlo preciznu i sadržajnu. Pravi su pak mali etimološki priručnici popisi prefikslnih i sufikslnih morfema, kako su nazvani u *Općoj enciklopediji*, a zapravo su prvi i zadnji dijelovi složenih internacionalizama većinom grčkoga i nešto latinskog podrijetla, kao *fizio-* u *fiziokrati*, *fizioterapija* i *fiziologija* ili *-mobil* u *automobil*, *rolomobil* i *papamobil*. O tome čitatelj dobiva vrlo precizne i pouzdane podatke. Ti su primjeri, dakako, tek naznaka za to koliko je etimologije u enciklopediji.

Nema dakle ništa neobična u tome, što je čovjek kakav je Tomislav Ladan, cijelim svojim bićem zauzet za jezični izraz i riječi, životno zaokupljen njima, radeći na enciklopedistici, kao istaknut i sve istaknutiji suradnik Leksikografskog zavoda, upravo time stekao bogat kapital za mnogostrana i duboka etimološka rasuđivanja. I tako je iz ove leksikografske i enciklopedističke kuće, iz onoga mnogog što se u njoj stvara, potekla knjiga koja će zanimati mnoge, a zorno pokazuje kakva je priprava zauzet enciklopedistički i leksikografski rad za dublja i kulturno relevantna, a moglo bi se mirno dodati i književna, promišljanja o etimologiji.* Pojava te Ladanove knjige povod je ovom referatu. U njoj nam se živo predočuje koliko je bogat etimološki poticaj što dolazi od enciklopedističke leksikografije. Ladanova nam knjiga još bolje pokazuje koliko vrijedi što imamo Leksikografski zavod. Tako ovo nije samo *hommage* Ladanovu djelu, nego i Leksikografskomu zavodu. Bez okvira i potpore koji je našao u enciklopedističkom i leksikografskom radu u tome Zavodu teško je zamisliti da bi je napisao. A on se pri tome sasvim usredotočio na riječi. Da bi se vidjelo što umna enciklopedistika prinosi etimologiji, valja se sada usredotočiti na njih.

Zasipaju nas sa svih strana, na svakom se koraku spoticemo na njih, na svakom se uglu zadijevamo o njih. Sve mislimo da se susrećemo samo s ljudima, sa stvarima, sa svijetom kakav je oko nas, a zaboravljamo, većinom uopće ne zamjećujemo, da su pri svemu tome, oko svega toga, riječi, riječi, i opet riječi. To je kao sa zrakom. Oko sebe gledamo, zapravo zamišljamo, prazan prostor, a on je sav ispunjen zrakom. Taj nas svojski pritišće, tek mi to ne osjećamo. Zrak osjetimo tek kad se pokrene, pa kažemo da puše vjetar.

I riječi tek postajemo svjesni kada se očešemo o koju, kada nas zapeče u govoru bližnjega, ili kada se mučimo da nađemo pravu. Ipak je toga toliko da nam ne dopušta da posve zanemarimo riječi, njihovu ulogu i njihovu važnost. One su nam u životu toliko prisutne i primjetljive da, kako god većinom ostaju izvan dosega naših svjesnih opažaja, opet stalno pobuđuju naše zanimanje. Tomu se zanimanju obraća Ladan svojom novom knjigom, koja je, da ne bude zabune, naslovljena *Riječi*, a u podnaslovu, kako bi se bliže odredilo gledište, ističe da joj je predmet njihovo »značenje, uporaba, podrijetlo«. To je troje ono što o riječima valja znati kako bi se moglo smisleno razgovarati i razmišljati o njima. Pa predstavljajući naslovom knjigu o riječima, kazuje podnaslovom kojim će putovima voditi čitatelje do njih.

O tome kako smo usudno povezani s riječima govori autor na samome početku svojega predgovora ovako: »... počnemo li temeljitije zadirati u bilo koju jezičnu pojedinost, ubrzo imamo osjećaj kao da svako novo *jedno* povlači drugo *jedno*. Slikovito rečeno: kao da tada povlačimo dugačke kobasičke nizanice koje se protežu i istežu ne pravocrtno, nego se zmi-joliko omotavaju oko istraživačeva mozga... (tri točke stavio Ladan) Je li to doista tako, ili smo tek žrtve puke opsjene? Unatoč našoj dvojbi ili trojbi, ipak bi moglo biti upravo tako. A takav je doživljaj vjerojatno uvjetovan time što je svaki pojedini jezik – onima koji se njime služe – zapravo *sve*. To će reći: o bilo čemu teško ćemo išta izreći bez riječi. Ili još točnije: bez riječi mi ni o čemu ne možemo ni doznati ni spoznati upravo ništa.«

U tim je prvim rečenicama izrečeno dosta toga i temeljnoga i važnog, ali su nam možda najzanimljivije po tome što je u njima izrečeno kako je pri duši čovjeku koji se ozbiljno pot-

* Tomislav Ladan, *Riječi. Značenje, uporaba, podrijetlo*, Zagreb, ABC naklada, 2000., 1110 str.

hvatio toga da piše o riječima, ne cjepidlačeći oko pojedinosti, nego nastojeći da zahvati dobar komad bitka, a osjeća da mu taj pri svakome zahvatu neumitno iscuruje među prstima. Doista su te riječi izvrstan uvod u Ladanovu knjigu. Upozorenje su čitatelju kako će mu biti kada se zadubi u nju. Najavljuju i uron u dubinu i ograničenost dosega. Hrvući se sa spoznavanjem jezika, ne možemo mu se nikako nametnuti niti ga umom doista obuhvatiti jer, kako nam veli autor: »od početka svojega života pa do konca čovjek je u jeziku«.

Polazeći odatle, Ladan se okreće riječima, i to ne pojedinima i na rijetko odabranima, nego njihovim rojevima, koje slobodno i odvažno pušta da ulaze u vidokrug, njegov i njegovih čitatelja. I ne ulaze samo zgojne riječi, nego je, kako se roje, »podebela nejezična oplata oko samih riječi«. A autor nam i vrlo uvjerljivo kaže zašto je to tako: »Dakle, riječi se ne mogu odrediti bez stvari na koje se odnose, upravo kao što se ni stvari ne mogu shvatiti bez riječi koje ih imenuju, opisuju i time određuju.« Stoga je ova knjiga velikim dijelom posvećena pojavama koje riječi imenuju. Čitajući u njoj o riječima, uvelike ćemo prolaziti raznim predjelima našega svijeta.

Upravo po tome, što čitatelju prikazuje takvu narav riječi, Ladanova se knjiga najbitnije razlikuje od etimoloških rječnika koji sustavno prikazuju naše znanje o podrijetlu riječi, a ne time što pojedine riječi u njoj nisu poredane abecedno, nego u značenjski određenim grozdovima. Tumači ih i povezuje, ne zanemarujući nikada ono što znače, ono što nam riječi govore.

Za takvo bavljenje riječima, upravo njima, Tomislav se je Ladan pripravljao cijeloga svojega vijeka. Rado je kao leksikograf, opisivao natuknice, ponirao im u pravo značenje razgrćući i sređujući na njima sve naslojine. Pa je to već samo po sebi vrlo temeljita priprava. Ali je on godinama radio i kao prevoditelj. Tu se hrvao s riječima, sve mjereći sadržajnost i izražajnost hrvatskih o one svojih izvornika, većinom latinskih ili grčkih. Njegovo prijevodno djelo gotovo bi se čak moglo nazvati divovskim. Da se to potkrijepi, bit će dosta podsjetiti ovdje barem na potpune prijevode opsežnih i temeljnih djela kakva su *Država Božja* Aurelija Augustina ili *Nova sveopća filozofija* našega Frane Petrića s latinskoga, Aristotelova *Nikomahova etika*, pa *Fizika* i *Metafizika*, te *Evandjelja po Luki* i *Ivanu* s grčkoga. Barem to od svega. Teško je izreći i opisati kako su to zahtjevni i brojni susreti s riječima, koliko ih je trebalo prosijati i presipati pa da držimo u rukama ta djela u svôj njihovoj temeljnoj raznolikosti. Kad Ladan sad piše o riječima, doista zna o čem piše i ima nam o tome što reći.

U Ladanovoj knjizi riječi se roje u skupinama povezanim sadržajno, ali ne po kakvim strogim semantičkim kriterijima, nego više po principu opuštenih autorovih asocijacija. Njih on sugerira čitatelju, pa time, jer su riječi to što jesu, ocrtava mu sliku svijeta osobniju i dublju nego se sama nameće. Svakoj su pak skupini neke odabrane riječi ključne. Od njih se prede semantička pređa. Prvu od tih skupina tvore »Početci početaka«. Nisu to riječi koje nam svojim značenjem prizivaju drevnu davninu, kako bi se možda pomislilo. One upućuju na dubinu ljudske utemeljenosti. Ključne su riječi te skupine *Bog*, *ljubav* i *riječ*. Odmah se prepoznaje prevoditelj *Evandjelja po Ivanu*.

Knjizi na čelu stoji dakle riječ *Bog*. A pišćev semantički pristup tu doista zahvaća u dubinu. On razlaže (str. 3): »Jedna od najkraćih – a vjerojatno i najtočnijih – odredaba pojma *Bog* bit će ova: najviša zbiljnost. Ali, kako bi to i prosječniku i neupućeniku bilo posvema jasno, dodaje se i proširak navedene odredbe: sveto, beskonačno i vječno duhovno biće. Zapravo, to najviše i vrhunaravno biće u biti je nevidljivo, a od Njega je sve, Ono je u sve-

mu i upravlja svime. Samo, pojmu Boga pridaje se i važno svojstvo da se On preko svojih izabranika objavio ljudima te da se i dalje objavljuje: »Tako Ladan u svojoj knjizi shvaća semantiku.

No u toj knjizi ne valja očekivati sistematičnost. Temeljna joj je odlika da je subjektivna i opuštena, koliko god da je, što se bogatstva podataka tiče, zahtjevna. U njoj je obrađena i uvrštena u svoju skupinu riječ *doručak*, a *ručak* nije, premda bi o značenju te riječi bilo dosta toga reći. Piščeve su semantičke asocijacije tekle drukčije. A one su tu pravi predmet. Preko riječi uvodi autor čitatelja u svoj svijet. A dati se voditi od njega doživljaj je koji je vrijedno iskusiti. Ima smisla povjeriti se tomu vodstvu.

Tako se, na primjer, pri razlaganju o tome što znači riječ *uljudba* javlja nitko drugi nego Tin Ujević. To, dakako, iznenadi. No kada se pobliže razmotri što se tamo kazuje, ostaje uvjerljivo. Na str. se 493. naime čita:

»Riječ je, dakle, o trojstvu *odgojen-uljudan-uljuđen*, što se kreće od pristojnosti do čovječnosti i – natrag! A sve je to sadržano u *uljudbi*, koja poput plemenite slitine u sebi stapa dotaknute slične i različite sastavine.

Ali, kakva bi mogla biti sveza između uljudbe kao takve i Augustina Ujevića napr. kao svakakvog? Jer u cijeloj hrvatskoj duhovnosti i književnosti Tin Ujević je jedan. Pa iako je imao sličnikâ i prije sebe kao i poslije, stupnjem svoje iznimnosti sve ih je nadmašio. Starčevinčanac i jugoslaven, hrvatski nacionalist i pijemontski unitarist, duhovnik i buntovnik, mistik i prevratnik, ludist i budist, anarhist i larpurlartist, erudit i ridikul, povincijalist i univerzalist, bio je toliko toga što ne ide zajedno. Pa ipak – unatoč svemu tome, ili baš zbog svega toga – ovaj najvjerniji sljedbenik *rabbija* Matoša i njegov najglasniji protunožac (tu možda neće baš svatko odmah razumjeti da će to reći antipod, primjedba R.K.), bio je i promicatelj sveopće *uljudbe*, zagovornik potpunog *uljuđenja* preko *uljudnosti*, do kojih bi dovodile znanost i umjetnost. ...

Kakav god da je bio (kao zaprisegnuti bohem i korjenit društvojni neodgovornik), Ujević je svojom službom riječi kao Riječi služio čovjeku kao Čovjek. Odrekavši se građanskog životnog poretka, posvetio se unutrašnjem jezičnom redu. U konačnici, on je ipak žrtvovao svakodnevnicu života vječnosti djela. U tome smislu, Ujević je svjesno usmjerio iznad svakodnevnice kolotečine prema nebniči uljuđenosti.«

Tako Ladan kadikad povede semantičku eksplikaciju! Čitatelj, kad naiđe na to mjesto mora se osupnut upitati kako je takav biser tu zatran u masi teksta od 1110 stranica, gotovo skriven. Pa i ako se mnogo lista po Ladanovoj knjizi, neće se lako naići na što slična. Zato je bilo vrijedno navesti makar samo ključne odlomke toga razlaganja da bi se ono predočilo izravno i bez potrebe da se traži. Ono ujedno prekrasno ilustrira narav piščeva pristupa semantici.

Tumačeći »Obično neobične riječi«, kako je u njegovoj knjizi naslovljen posljednji odeljak, pobliže se zaustavlja na značenju riječi *koža* (str. 1060–1961). Ono što se tu otkriva zaista iznenađuje: »Sve u svemu neosporna je činjenica da je koža tjelesna pokrivka, ovojnica svih ljudi i životinja. Kažu i da je najdeblja na dlanu, a najtanja na lakorici (neće baš svatko odmah znati da je to prepucij, primjedba R. K.). Stoga je jasno zašto je ljudima toliko do ručnoga rada. Gleda li se mjeridbeno, više-manje prosječan čovjek uvijen je u nekih dvadesetak tisuća četvornih centimetara vlastite kože. I da kojom srećom još uvijek ima majmunsku sreću, cijelog bi mu života bila posve dovoljna upravo ta izvorna koža, s kojom je rastao i od koje se rastaje tek kad i od života. Ali čovjek već odavno nije tako sretno biće,

kao što svako obično živinče svakako jest. Ono je zato i ostalo u zemaljskome raju izvorne nedužnosti, a mi smo i prije svoje prave povijesti dobili odatle šupkartu ili brisovnicu u obliku izгона iz tog raja. I to zbog vraške znatiželje naših praroditelja, kojima se ushtjelo listati listove sa stabla spoznaje, što je možda i preokrutna kazna za početničko prelistavanje znanstvenog priručnika, uvjetno rečeno. Nakon toga prognaničkog vritnjaka čovjek i čovječica moraju stalno mijenjati, popravljati i obnavljati svoju kožu. O čemu se mora svakodnevno brinuti sva svjetska industrija odjeće i obuće uz milijarde i milijarde troškova i zarade u teškim i čvrstim valutama. Tako ni u tome smislu nitko ne može bez svoje kože, ali ni bez one tuđe. I kad god je koža u pitanju, sve kao da počinje i završava deranjem kože, poželjno tuđe, nepoželjno vlastite, ali nečija se uvijek dere. ... Naime, nama ne treba izmišljati fantastiku. Mi smo već umotani u nju. Već je naša obična koža znanstvena fantastika. U njoj svi na globusu žive i za nju – žive. Dakle naš svijet nije samo svijet kože već i opostoji tek u koži i radi kože.«

Tako Ladan. Sasvim neočekivano otkriva nam bitnu sličnost između naše kože i naših riječi. Pun poštovanja prema našoj čudesnoj opstojnosti govori o njoj i zaigrano i sjetno, suočen i pomiren s time da, koliko god i kako god umješno govorili o njoj, nikako ne možemo sve izreći jer ne možemo sve razumjeti. Čudo naše opstojnosti u svijetu nadilazi nam i razum i poimanje. A ipak je razotkrivanje povezanosti i odnosâ u njoj samom tom opstojnosti zadana obveza, a trud oko njega jedno je od njezinih bogatstava.

Evo, dokle nas vodi Ladanova semantika!

Bliži je svakodnevnim razmišljanjima kad tumači značenje riječi *fukara*. Otkriva da ona pripada paradigmi arapske riječi koja se u nas javlja kao *fakir*, njezina je množina. Radi se, dakako, o siromaštvu. Tu onda, i opet sasvim neočekivano, potpuno napušta egzotiku koju nam riječ *fakir* inače sugerira. Oslanja se pri tome na arapski korijen te riječi (str. 1073); »Čak i gradska djeca kojoj su djed i baka došli sa sela shvaćaju imenicu *seljak* kao – *uvrjedu*. Dakle od arapskog *fakira* (*faqir*) preko talijanskih i dubrovačkih fakina (koji su – između ostalog – odnosili vlastelu na pravo mjesto) pa do folklorom opterećene *fukare* (*fuqara*), osjeća se odbojni naboj. Ali, to je tek popratni prezir onih koji to više nisu – ili samo misle kako sami nisu fukara – dok počesto i te kako jesu, ali samo u drugome, nešto višem smislu.« I tu nam Ladan, tumačeći zanimljivu riječ, kazuje nešto bitno o nama samima. Riječi se, pokazuje se i opet, ne daju odvojiti od svijeta, niti naš svijet od njih.

Ništa manje pomno nego s tim temeljnim i predajnim pozabavio se naš autor i s riječima kojima se izriču aktualni pojmovi, pa su one, kako god okrenuli, u stilističkom smislu i pomodne. Tu nas čini da osjetimo puls suvremenoga povijesnog trenutka. Takva je nedvojbeno riječ *globalizacija*. Tumačeći njezino značenje, Ladan piše (str. 1055): »Zbog svega toga, pojam *globalizacije* i jest tako zapetljan i pretrpan, budući da je u njemu i mitologija i lingvistika, kao i ekonomija i politika, uz sve manje zaobilazivu globalnu ekologiju. Ali, unatoč svemu tome, globalizacija nije nikakva nova promičbena izmišljotina ili krpļjevina. Dijelom ta plahta od riječi govori o drevnoj težnji ili snu ljudske naravi, dok je dijelom imperativ opstanka na globusu: kako najmanjih tako i najvećih redova i staleža, država i naroda, pojedinaca i zajednica: od Nove Gvineje i Kosova, do Berlina i Londona, Moskve i Washingtona.« Takva razradba riječi koja se danas susreće na svakom koraku vrlo jasno pokazuje kako je i zašto doista nezaobilazna, ali i to kako je pogodna da posluži kao instrument manipulacije, kao naljepnica s kojoj se danas dobro prodaje svaka roba onima koji ne paze dovoljno na to što kupuju. Misaonijemu čitatelju to je doista važno upozorenje.

Slična je još jedna riječ, koja se vrlo izravno tiče upravo i naše kože. To je *tranzicija*. Razlažući što ona znači, napisao je Ladan i ovo (str. 1052): »Sve u svemu, *tranzicija*, je počela kao tuđica i višeznačnica. Danas je pak tu, barem u zemljama koje su na putu ili bi se htjele što brže zaputiti u sve razvijeniji kapitalizam iz urušenog realnog socijalizma. Ali, kako je dotični proces u biti mnogo složeniji pa i zapetljaniji, ne bi bilo uputno smetnuti s uma kako se *socijalizam* u reformiranom i renoviranom – evolucionističkom – obliku i dandanas javlja kao prevažan sustav vladavine i gospodarstva u zemljama visokorazvijenog europskog zapada. ... Zbog toga, općenito kršćanski, uže katolički ili općenito humanistički svjetonazor mora o tome dobro razmisliti. Zapravo, ne bi bilo ni mudro ni uputno upustiti se u *tranziciju*, pučki rečeno, kao *grom u jagode*, pa i bez mogućnosti zastanka pred nepremostivom zaprekom, zaobilaska ili čak manje-više časnog povlačenja, to jest: ne biti bez ikakvih jamstava. Svime se tim hoće reći samo ovo: i *tranzicija* može (ne daj Bože!) Iako postati praktična *travestija*, ako već ne i odbojna *karikatura* ... ako opet jedni budu imali previše, a drugi premalo, unatoč tranzicijskim preporukama (tri točke u tom odlomku stavljao je Tomislav Ladan, primjedba R. K.).«

Tu je semantika aktualne riječi dovela do ozbiljnoga razmišljanja o aktualnim gorućim pitanjima naše najneposrednije sadašnjosti, pa odatle i opet, izvan zahuktalosti političkoga diskurza, proizlazi rječit poziv na razboritu promišljenost u vođenju naših temeljno važnih poslova. Razmatranje o značenju riječi vodi tako do pitanja što se nemilosrdno ozbiljno postavljaju u našem svijetu. Jedno se od drugoga, rekli smo, ne da odvojiti. To je vjerojatno središnja poruka Ladanove knjige. Ona tu poruku zorno i dojmljivo oprimjeruje.

Takva razmišljanja pobuđuju na vrlo samosvojna razmatranja i o drugim pitanjima što su danas užareno aktualna. Tako npr. kad objašnjava značenje riječi *mafija* (str. 1067–1068): »... Doda li se još koloplet politike, gospodarstva i novčarstva – uz trgovinu oružjem i opojno nadražajnim potrepsinama – i nema životnog područja u kojem se ne bi zametnula mafija. Dapače i u one države u kojima je ostvareno savršenstvo i povijest kao da je završena (jer u njima najbolji ljudi na najboljim mjestima drže najbolje komade), čak se i u tē uvuku mafijašenje. Stoga je posve naravno pitanje: otkuda, kako, zašto? Dotična riječ nije ni nova ni stara. Ali po samom njezinu podrijetlu teško bi se moglo naslutiti da će postati gotovo sveprisutnom značajkom globalne uljudbe na kraju drugog tisućljeća, u doba toliko razvijene svijesti, savjesti i obavijesnih pomagala i dojavljivala.

Po sadržajnoj odredbi *mafija* je poseban oblik zločina. Izvorno je nastala na Siciliji. Uzrok je bila nepravедna vladavina, osobito za nereda početkom XIX. st. Kako bi zastrašili nezadovoljno seljaštvo, veliki posjednici unajmljuju nevaljalce s kolca i konopca da ih upokore. Ti su najamnici u obliku naoružanih družina s vremenom toliko ojačali da su ugrozili i same veleposjednike. Povezani najnižim interesima pljačke i plijena, bili su skloni razbojničkim osvetama. Kao razbojničke udruge i bratovštine mafijaši su sustavno, ustrajno i trajno bavili se prisilnim naplatama, ucjenama, otimačinama i umorstvima.

Mafijska pripadnost tako štiti ali i obvezuje, pod prijetnjom gubitka i glavnice i glave. Takvo ponašanje može postojati i bez te sicilijansko-arapske imenice: od prapovijesne razmjene različitih vrsta živog mesa do današnjeg uvaljivanja pobjesnele govedine, ili pod nekih drugim imenima. Naime, poželjinâ je uvijek bilo manje nego onih što ih žele. I uvijek je mnogo više revnika koji jurišaju na moćničke stolce nego što je sjedala s koji se može vladati. A u tim slučajevima mafija je uvijek više naravan nego li uzoran posrednik kao što to već pokazuju primjeri, kako u inozemstvu tako i u tuzemstvu.«

Nije manje aktualno ni objašnjenje onoga što znači riječ *nđvogovor* (str. 1076): »Kao izravna posuđenica iz engleskog jezika *nđvogovor* je uradak ili izrodek političkih i jezičnih prepirki oko sredine našega stoljeća, izloženog lijevom i desnom totalitarizmu. Riječ je skovao George Orwell, engleski ljevičar i nemilosrdan kritik globalne uljudbe. Kao novinar i književnik do kraja je prozreo koliko je jezik moćno oružje osvajanja i vladavine. Ako se prisilno i sustavno usmjeruje jezična tvorba, proizvodnja i javna uporaba jezika, onda se korjenito nadzire cjelokupna svijest državne zajednice od nedužne dječice do štavljenih umnika. Orwell je odveć dobro znao kako je u engleskom naravan izričaj *new speech* (novi govor) ali sa zamjenom u obliku dobiva traženi pomak u značenju: *newspeak* – ‘novogovor’ nametan od vlasti i ovlasti, to jest: prisilno usmjeravana jezična proizvodnja i potrošnja.«

Još jedna takva riječ, tek ta čak više pomodna nego aktualna, jest *edukacija*. O njoj Ladan (na str. 918) uz ostalo veli ovo. »Sudeći po svemu, tuđica *edukacija* u glavnini slučajeva mogla bi se zamijeniti hrvatskim inačicama. Ukoliko pak odgojnim strukovnjacima ipak treba ta privlačna riječ za neku znanstvenu posebnost, oni će se njome i dalje služiti. Moramo, međutim, primijetiti kako su neki domaći mislitelji tvrdili da se razlikuju *historija* i *povijest*, te su pri tome historiji davali nedvojbenu prednost po dubini značenja; drugi su opet bivstveno razlikovali *biblioteku* i *knjižnicu*, između ostalog i tako što im je jedna (*biblioteka*) bila mnogo veća, dok je druga (*knjižnica*) bila mnogo manja, a sve je na kraju završilo s dodatnim uradkom da je knjižničar u biblioteci imao znatno manju plaću od bibliotekara, čak i kad se on nalazio u knjižnici. Ali i to se može uzeti kao jedna od sastavnica u svijetu jezičnih i svjetovnih mijena i promjena (četiri je točke stavio sam Tomislav Ladan, primjedba R. K.).« Uza svu rezignaciju koja je tu izražena poruka je jasna i pogađa u sridu.

No Ladanov se odnos prema tuđicama ne može pravo razumjeti ako se ne uoči i to kako prikazuje neke druge. Tako o riječi *temelj* veli (str. 282): »Dobra hrvatska riječ, iako po korijenu nije uopće slavenska, nego je helenizam/grecizam«. I tuđica, dakle, može biti besprijekorna hrvatska riječ ako je u hrvatskoj kulturnoj izražajnosti valjano osmišljena. Prema tuđici zna Ladan iskazivati čak istančanu i najpozitivniju estetsku osjetljivost. Kaže tako o riječi *perivoj* (str. 274): »Ova čista hrvatska riječ znači zapravo: raskošan, oveći vrt, uređen za šetanje i ladanje. ... Potvrđena je od XVI. st., a česta je i u bosanskih pisaca. Ali ova ljepotica od pjesničke riječi i književnoga značenja ipak je tek – pohrvaćeni grecizam: u starogrčkome *peribolos* je ograda ili ogradak, dok je u novogrčkome *peribóli* (izgovor: perivóli) nedvojbeno vrt.« Među činjeničnim podatcima prosijava živ osjećajan odnos prema riječi. Tu se lijepo razabire narav piščeva pristupa.

Bio je to pokušaj da se Ladanova etimološka knjiga u jednom bitnom svojem vidu prikaže njom samom, da joj se omogućí da progovori sama o sebi. To je vid koji je, kad se bolje razmotri, vrlo prepoznatljivo povezuje s leksikografijom i enciklopedistikom. Nikakav opis i karakterizacija ne bi to mogli postići jednako autentično i zorno. No time nije iscrpljena sva narav djela koje je dalo povod ovim razmatranjima. Nasuprot razlaganjima, kakva su se ovdje navodila, uvijek oštroumnim, a kadikad i dubokoumnim, uvijek začinjanim diskretnom ironijom, koju ne valja prećuti ako se želi razumjeti što nam pisac govori, nasuprot, dakle, tim razlaganjima, na kakva se u knjizi i ne nailazi na svakom koraku, stoje brojni pregledno podastri podaci, često svedeni na голу faktualnost. Tako bez ikakva razglabanja saznajemo kako se zove *duga* (str. 884) ili *kultura* (str. 495) na europskim jezicima, ili pak *srebro* na indoeuropskima (str. 599). Takvih je podataka Ladanova knjiga puna kao šipak

koštica. Često bez vidljiva povoda dodaje kako se nešto veli njemački ili engleski. Obilno navodi uvriježene izreke i karakteristične primjere porabe pojedinih riječi. Knjiga čitatelja upravo zatrpava svim time, a ipak mu opet i opet dopušta da dođe do daha, jer je autoru majstorski pošlo za rukom da i suhim nabranjem, gdje mu pribjegava, pobudi u čitatelja zanimanje, pa da ga čak i zabavi.

Ladanovo je djelo vrlo originalan spoj zadivljujuće učenosti i lagodne opuštenosti. U njem je spojeno pregledno predočavanje provjerenih i pomno odabranih podataka s duhovitim i poticajnim razlaganjem, koje se opet i opet može dojmiti čak i dokonim. Nikada ne pritišće. Upravo stoga ne opterećuje svojom kolosalnom masivnosti. I gdje god se zagleda u tu knjigu, ne nailazi se samo na rasklopljenu mjestu na živo i zanimljivo štivo, nego se nađe i pobuda da se okrene list i zaviri drugamo. To je knjiga po kojoj treba mnogo listati. Tko bude tako radio, pročitat će je, sve malo po malo. Od toga će mu biti doista velik dobitak. Imamo dakle mnogo razloga da zahvalimo Ladanu, ali imamo mnogo i da zahvalimo Leksikografskom zavodu. Dobro je učiniti to upravo o njegovoj okrugloj obljetnici.

ENCYCLOPEDIA AND ETYMOLOGY

SUMMARY. One might say that there are no close connections between etymology and encyclopedias. Using ample examples from the Lexicographic Institute's *Encyclopedia* and especially from the Tomislav Ladan's book *Riječi* (Words), the author clearly shows how the modern etymology have to take into consideration very carefully the semantic level of each word.